

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 259-279, ELAZIĞ-2009

XVII. ve XVIII. ASIRLARDA (1650-1750) KAYSERİ

İktisat Tarihi'nde “Şehir İktisadiyatı Denemesi”**

KAYSERİ DURING XVII and XVIII CENTURIES (1650-1750)

At Economy History “On City Economies Essay”

“Marifet iltifata tabidir

Alicısı olmayan meta zayıdır”.

Mehmet KARAGÖZ*

Özet

Bir toplumun iktisadî durumunun tam olarak bilinmesi, o toplumun yaşadığı her bir şehrin iktisadî düzenin ve faaliyetlerinin bilinmesi ile mümkündür. Buna “*şehir iktisadiyatı*” denir. Bu durum İktisat Tarihi'nin “*bilinmezse olmaz*” larındandır. Bu çerçevede şehir iktisadiyatı; XVII ve XVIII. Asırlarda Kayseri örneği ile izah edilecektir.

Anahtar kelimeler: İktisat Tarihi, şehir iktisadiyatı, Kayseri.

Absract:

For perfect to be known a community's economical situation, inhabit it's of community eache city, is necessary economic order and activities. As for this be named “City Economical”. This state for Economy History “to be kown impossibles”. This point of view; is explain in XVII and XVIII. Centuries, example Kayseri.

Keywords: Economic History, city economics, Kayseri.

** Bu çalışma I. Milletlerarası İktisat Tarihi Kongresine/İstanbul (7-9 Eylül 2007) tebliğ olarak kabul edilmiş, ancak elimizde olmayan sebeplerle sunulamamıştır. Bu çalışma, hazırlanan tebliğde önemli değişiklikler yapılarak yeniden düzenlenmiştir.

* Doç. Dr. İnönü Üniversitesi. Fen-edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Malatya. karagozm@inonu.edu.tr

İktisat Tarihi'nin bir ilim disiplini olarak alanı neresidir? Tartışmaları devam etmektedir. Bunun esas sebeplerinin en başta geleni: İktisatçıların ve tarihçilerin bu sahaya kendi ilim disiplinleri merkezli bakıyor olmalarıdır. İktisat Tarihi'nin; İktisat ve Tarih ilimlerini, “iki kıtayı birleştiren berzah” olarak kabul etmek yerindedir demek mümkündür. Bu görüşün ilgili kesimin çoğunluğunca kabul gördüğünü hatırlatarak esas konumuza başlamak gerektiği kanaatindeyiz¹. Buradan hareketle bu çalışma da, İktisat ilmi edebiyatına/literatürüne Sabri F. Ülgener'in kazandırdığını sandığım ve İktisat Tarihi için “bilinmezse olmaz” olarak kabul ettiğim “Şehir İktisadiyatı” hakkında bir deneme yapmak istiyorum. Denemenin hudutları, Ülgener'in “Şehir İktisadiyatı” kavramının tanımını çerçevesinde kalacaktır. Çalışmanın başlığını dikkate sunarak, önümüze iki meselenin çıktığına dikkat çekmek istiyorum. Birincisi, Ülgener'in tarifinden hareket etmek şartıyla “Şehir İktisadiyatı” kavramının hudutlarının belirlenmesidir. İkincisi ise, bu kavramın esaslandığı şehir kavramının da izah edilmesidir. Hemen belirtelim ki, her iki kavram üzerinde tartışmak niyetinde değiliz ve çalışmamızın da maksadı bu değildir. O halde çalışmanın maksadı sınırları içerisinde kalmak kaydıyla, kavramların kısa izahı yapılacaktır.

Birinci, meseleye Ülgener'in kavramı tarifi ile başlayalım. Ülgener, “Şehir iktisâdiyatının esasını küçük tüccar da diyebileceğimiz “üretici-satıcı olan sanat erbabı” meydana getirir. Bir başka ifadeyle sanatkâr-üretici-satıcı olan esnaf toplulukları “şehir iktisâdiyatı”nın kendisidir”² demektedir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, bir şehrin esnaflarının üretim ve ticarî faaliyetleri şehir iktisadiyatının özünü meydana getirir. Bir başka ifade ile şehir iktisadiyatı şehir³'in çarşısı⁴ da denilen; zanaat ve ticaret mekânlarında, üretim ve pazarlama yapan insanlar ve onların bütün faaliyetleridir denilebilir. Osmanlı şehrinde; sanatkârlar ve tüccar-esnaf sınıfını meydana getirenlere “ehl-i hîrfet veya hîrfet ehli”⁵ denilmektedir. Hîrfet ehlinin yaptıkları iş taksiminde faaliyetlerini: a-“üretici-satıcı-sanatkâr”, b-“üretici için ticarî faaliyette bulunan-alım ve satım yapan tüccar”, c-“tekrar satan-tüccarlar” olarak yürüttükleri⁶ bilinmektedir.

¹ Coşkun Çakış, “Türkiye’de İktisat Tarihi Çalışmalarının Tarihi Üzerine Bir Deneme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 1, S 1, (İstanbul 2003), s. 7-63.

² Sabri Fahri Ülgener, **İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul 1991, s. 33.

³ İslâm Şehirleri hakkında bkz. R. B. Serjeant, **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Topçugil) İstanbul 1997.

⁴ Bir şehrin çarşısı olan fiziki mekânların şekillenmesi o şehrin esnaflarının iş ve faaliyet; biçim ve tarzlarıyla şekillenirler. Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, II, (Ankara 11-15 Ekim 1976) İstanbul 1979, s. 1265-1274.

⁵ Hîrfet, lügatte; san’at, meslek manasına gelir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1992, s. 444.

⁶ Pedro Chalmeta, “Pazarlar” **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Topçugil), İstanbul 1997, s. 132

Buradan şu tespiti yapmak mümkündür kanaatindeyiz. Bir şehrin iktisadiyatı denildiği zaman “şehir çarşısındaki sanatkâr ve tüccarların faaliyetleri” anlaşılmaktadır. Çarşıdaki faaliyetler: üretim ve ticaret olarak iki kısımda mütalaa edilirse bu faaliyetlerin ağırlığını tüccarın ifa ettiği görülmektedir. Zira tüccarlar hem üreticinin malını satmaktadır hem de üretim için mal temin etmektedir. Bu haliyle şehir iktisadiyatının önemli nispette işleri; tüccarların faaliyetleridir diye bir tespitte bulunursak doğru bir neticeye ulaşmış olduğumuzu düşünmekteyiz ki, deneme çalışmamızın “özünü ve esasını”nın hududunu da belirlemiş oluruz. Şu hususa da kısaca belirtmekte fayda bulunmaktadır. Ticaretin mal temin edicisi olarak tüccarın mal temin ettiği kaynakların önemli kısmını ziraat ve hayvancılıkla uğraşan köylüler meydana getirirler bu bakımdan şehirdeki ticarî metanın önemli kısmının üretici olarak köylünün şehir iktisadiyatının bir parçası olduğu da unutulmamalıdır. Şehir iktisadiyatına köylü doğrudan katılmamaktadır.

İkinci mesele, şehrin ne demek olduğu hakkında birkaç cümle ile de olsa bilgi vermektir. Türk dilinde adlandırma, tarihî süreçte; Balık, Kent şeklinde kullanılmışsa da daha ziyade kullanılanı “Şehir”dir. Şehir; Farsça bir kelime olup XIII. ve XIV. Asırlarda “Şar” diye Türkçeleşmiştir ve büyük iskân yeri manasına kullanılmıştır. Balık ise, şehrin hâkim yapı malzemesi toprak ve balıktan geldiği için kabul edilen bir adlandırma olduğu iddia edilmektedir⁷. Şehrin tanımı hususunda yaygın bilgiler coğrafyacı ve sosyologlara aittir⁸. Ancak biz burada bir tarihçi olarak Toynbee'nin yaptığı şehir tarifini tercih etmenin mana ve mahiyet olarak bu tip çalışma için uygun düşeceğini düşünmekteyiz. O'na göre bir yerleşim yerinin şehir olabilmesi için aşağıdaki üç hususiyetin olması gerekmektedir:

- 1-Korunmuş olması,
 - 2-Bir Pazar, yani ticaret merkezi olması,
 - 3-Orada bir sanayi, yani gıda dışında bir üretimin olması icap etmektedir⁹.
- Bazı tarihçiler buna bir de “dinî merkez” olması gerektiğini ilave etmektedir¹⁰.

Yukarıdaki bilgileri tamamlayan ve bu çalışmayı zenginleştireceği düşüncesi ile bir hususa daha dikkat çekmek istiyorum. Türkiye’de şehir tarihi üzerindeki

⁷ Tuncer Baykara, “Türklerde ve Anadolu’da Şehir Hayatı”, **Tarihte Türk Devletleri I**, Ankara 1987, s. 397.

⁸ Bkz. Ayla Yörükân, **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara 1968; İhsan Sezal, **Şehirleşme**, İstanbul 1992; Korkut Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik bir Deneme**, İstanbul 1987; Necdet Tunçdilek, **Türkiye’de Yerleşimin Evrimi**, İstanbul 1986, s. I-49.

⁹ Tuncer Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara 1985, s. 19.

¹⁰ Bkz. Henri Pirenne, **Orta Çağda Kentler, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, (çev. Şadan Karadeniz) İstanbul 1991, s. 18. (Civitas, Latince yurttaşlık; yurttaşlar topluluğu, Devlet; şehir anlamına gelir. Civitas, Pisikoposluğun merkezi de demektir.)

çalışmalarıyla tanınan Özer Ergenç'in, şehir tarihi çalışmalarının teorik temellendirilmesi hakkındaki görüşünde, şehircilik konusunun geçmişini ve bugününü inceleyenler başlıca yapıları gerekenleri üç şık halinde sıralamakta ve şehrin "...Çevresindeki daha geniş ekonomik..." yapılar içerisindeki durumlarını da açıklamaya çalışmakla yükümlüdürler düşüncesini belirtmektedir¹¹. Bu görüşlerin ortak noktasında bir şehir veya o şehrin içinde bulunduğu bir devletin iktisadî durumu ortaya konulacaksa iktisat tarihçilerinin ihmal edemeyeceği bir durum ortaya çıkmaktadır; yukarıda belirlediğimiz şartlar çerçevesinde "*Şehir İktisadiyatı*" mutlaka izah edilmelidir. Yine W.M. Ramsay da "*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*" başlığıyla Türkçeye çevrilen eserinde, "*Küçük Asya'nın ticaret tarihinin temeli ise ancak elimizdeki eseri takip ve itmam etmesi icap eden bir "mahalli tarih" üstüne kurulabilir*"¹² demektedir ki bu görüşte şehir iktisadiyatının bilinmesi gerektiği zaruretine işaret etmektedir.

Bu deneme¹³ çalışmasında, Kayseri'nin seçilmesinin sebebi şunlar olarak ifade edilebilir. Birincisi, Kayseri şehri üzerine "*Doktora Tezi*"¹⁴ yapmış olmamdır. İkincisi, Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi üzerine mühim çalışmaları olan Suraiya Faroqhi, XVI. asırdaki Osmanlı şehirlerini tetkik ettiği bir makalesinde; Kayseri'nin Bursa, Manisa, Ankara, Tokat gibi şehirlerle mukayese edilebilir önemli ticaret yerlerinden biri olduğunu belirtiyor. Ancak verileri bulunmadığı için Ankara, Tokat ve Sivas gibi Osmanlılar döneminde önemli ticaret şehirleriyle mukayese imkânının olmadığına işaret ediyor¹⁵. Osmanlı şehirleri arasında mukayeseli çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu çalışmada da mukayeseler yapmak imkânı şimdilik mümkün olmamaktadır. Ancak ortaya çıkarılacak olan bilgilerin bundan sonra yapılacak mukayeseli çalışmalara imkân verebileceğini düşünmekteyim¹⁶.

Kısa girizgâhtan sonra çalışmanın esasına giriş olmak üzere, Osmanlı'nın iktisat anlayışının bir kısmını teşkil eden iç ve dış ticaret siyasetinin kabaca bir çerçevesini çizmekte fayda vardır kanaatindeyiz. Teşekkül eden sistemde içeride; mümkün olduğu

¹¹ Özer Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", **Bellefen**, LII, S. 203, (Ağustos 1988), s. 670.

¹² W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (Çev. Mihri Pektaş) İstanbul, 1970 s. 59.

¹³ Osmanlı şehirlerinin ticarî imkânları konusunda çalışmalar yok denilebilecek kadar azdır. Bkz., Muhittin Tuş, "Osmanlı Şehirlerinin Ticarî Potansiyelleri", **Osmanlı** 3, Ankara 1999, s. 481-489.

¹⁴ Mehmet Karagöz, **XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Kayseri 1993.

¹⁵ Suraiya Faroqhi, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", **International Journal of Studies** 1, (1979-1980) s. 30.

¹⁶ Bu çalışmanın esas kaynakları Kayseri Şer'iyeye Sicilleridir. Bu sicillerin 1650-1750 seneleri arasındaki defterleri Ankara'da Millî Kütüphane ve Kayseri Tarihi Araştırma Merkezi'nde bulunmaktadır.

kadar tam rekabet şartları gerçekleştirilmeye çalışılırken bir taraftan da rekabetin rekabeti öldürmemesi engellenmek istenmiştir. Bunun için etkili bir piyasa denetimi sağlanmış ve ihtikâr tekeli eğilimlerle mücadele edilmiştir. Fiyat istikrarı sağlanarak, üretim, dağıtım ve tüketim en üst anlamda planlanmıştır¹⁷. Dış ve transit ticaret; düşük gümrük ve kapitülasyon politikaları ile savaş zamanlarında bile ticaretin engellenmemesi üzerine inşa edilmiştir¹⁸. Çalışmamız kısaca Osmanlı ticaret siyaseti diyebileceğimiz bu esas zemin üzerinde yürütülecektir.

Osmanlıların kuruldukları coğrafyada kendilerinden önceki devletlerin izledikleri iktisadî siyasetin bir bakıma devam ettiricisi olduklarından İpek ve Baharat yollarının canlılığını korumuşlar ve XVI. Asrın sonlarında ticaret yollarının Akdeniz'in dışına yön değiştirmesine rağmen şartlara uygun ticaret siyaset geliştirmeyi başarmışlar Mısır, Şam ve Halep (Baharat yolu) şehirleri canlı ticaret hayatını devam ettirmektedir¹⁹. Bu sayede XVIII. Asrın ortalarına kadar Akdeniz ticaretini kendi lehlerine tutmayı başarmışlardır. Türkiye'deki Doğu-Batı, Kuzey-Güney ticaret yollarının kesiştiği coğrafyada bulunan Kayseri şehri de bu imkânları en iyi kullanan şehirlerden birisidir.

1-Kayseri'nin tarihî ticarî durumu:

Dünya tarihinde ilk şehirlerin ortaya çıktığı Sümerler dönemine yakın bir zamandan beri varlığı bilinen Kayseri dünyanın en eski üretim ve ticarî merkezlerinden biridir²⁰. Nitekim Anadolu'nun eski şehirlerinin yerleşim yerleri tespit edilirken dikkat edilen hususlar; kolay ulaşım ve her türlü ticarî münasebet imkânlarının o bölgede bulunması²¹ olarak kabul görmüştür. Anadolu'nun en eski yerleşme yerlerinden olan Kayseri, Anadolu coğrafyasında daha ziyade güneye bakan Hindistan-Akdeniz tarihî ticaret yollarının kesiştiği coğrafi bir bölgede bulunmaktadır²². Mübeccel Kıray'ın tanımlaması ile Kayseri "*kendine özgü bir fetih ve ticaret tarihi üzerinde şekillenmiş özel bir etkileşim alanı olarak*" tarih boyunca Mısır, Roma ve Osmanlı gibi büyük devletlerin oluşturduğu ve denetlediği ulaşım, ticaret ve kültürel etkileşim yolları²³ üzerindedir.

¹⁷ (Bkz., Mehmet Genç, Ahmet Tabakoğlu çalışmada zikrettiğimiz eserleri ve Lütfi Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964 isimli eseri.)

¹⁸ Ahmet Tabakoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi", *Türkler* 14, Ankara 2002, s. 207-240.

¹⁹ André Raymond, "Arap eyaletleri XVI-XVIII. Yüzyıllar", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Yay. Ön. Robert Mantran), (Çev. Server Tanilli), İstanbul 1995, s.446-449.

²⁰ Füzûzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1989, s. 70.

²¹ W. M. Ramsey, a.g.e., s. 87.

²² Nezahat Baydur, *Kültepe(Kanes) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1970, s. 19.

²³ Mübeccel Kıray, "*Akdeniz Sesleri Projesi*", 20.02.2005, giriş cümlelerinden alınmıştır.

Dolayısıyla tarihin her döneminde üretim ve ticarî imkânlarıyla öne çıkan bu şehir, Türkler tarafından fethedildikten sonra da önemli bir üretim ve ticaret şehri olma özelliğini muhafaza etmiştir. Selçuklu idarecileri Anadolu'daki tarihi ticaret yollarının önemini kavramakla yetinmemişler ve ticaretin canlı tutulması için de büyük gayret sarf etmişlerdir²⁴. Selçuklular ve halefleri Osmanlıların ticaret yollarının korunması maksadıyla aldıkları tedbirler veya yaptıkları han ve kervansaraylar bu iddianın delili olarak kabul edilebilir²⁵. Selçuklular XIII. ve XIV. asırlarda Asur ticaret kolonisi Kültepe'ye çok uzak olmayan bir yerde milletlerarası bir ticaret panayırını "*Yabanlu Pazarı*"nı²⁶ kurmuşlardır.

Bilindiği gibi Anadolu coğrafyasında iki mühim ticaret yolu bulunmaktadır. Bu yollardan birisi; Doğu-Batı, diğeri Güney-Kuzey istikametindedir. Doğu-Batı istikametindeki yol Antalya'dan başlıyor, Burdur, Isparta, Konya, Aksaray, Kayseri'den geçtikten sonra Sivas'ta Kuzey-Güney istikametindeki yolla birleşmekte ve oradan da Erzurum üzerinden Tebriz'e ulaşmaktadır. İkinci yol ise, Sinop limanından başlayarak Tokat'tan geçip Sivas'ta Doğu Batı istikametinden gelen diğeri yolla birleştikten sonra Malatya üzerinden Halep'e ulaşmaktadır²⁷. Bu yolların geçtiği coğrafyayı hâkimiyeti altında tutan önceki devletler gibi Selçuklular ve Osmanlılar benzeri "*üretim ve ticarî siyaset*"i takip etmişlerdir. Doğudan gelen malları Batıya aktarmak olarak ifade edebileceğimiz bu üretim ve ticarî siyaset, XII. Asırdan itibaren Doğuda İran ve Hindistan, Kuzeyde Kafkasya ve Rusya ile Batıda önceleri Venedik, Ceneviz daha sonra diğeri Batılı devletler, Fransa, İspanya, İngiltere ve Hollanda vs. ile yürütülmüştür²⁸.

XVI. asırdan itibaren Osmanlı Devleti; Doğu ve Batıyla yaptığı ticarî münasebetlerinden dolayı üç önemli meseleyle karşı karşıya kalmıştır:

1- Doğudan (İran-Hind-Rusya) ülkeye giren ticaret mallarının fazlalığı sebebiyle altın ve gümüşün o tarafa gitmesine sebep olduğundan kıymetli madenler hususunda darlığa düşmüştür.

2- Avrupalı tüccarların Türkiye'den devamlı hammadde çekmeleri yerli sanayicilerin gücünü zayıflatmıştır.

3- Sahillerde yüksek fiyatlarla tahıl satın alan tüccarlar yiyecek darlığına sebep

²⁴ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul 1980, s. 358-384.

²⁵ O. Turan, a.g.e., s. 360-361.

²⁶ Faruk Sümer, **Yabanlu Pazarı**, İstanbul 1985, s. 4.

²⁷ F. Sümer, a.g.e., s. 4-5.

²⁸ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2005, s. 35-49.

olmuşlardır²⁹. Osmanlı devlet idarecileri bu zorlukların aşılması için gayret ederlerken, XVI. asrın sonlarından itibaren karşılıklarına daha önemli bir mesele çıkmıştır. Zira Akdeniz ticareti yerini Atlantik ticaretine bırakmıştır³⁰. XVII. asırda Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılarla ticaret devam etmişse de artık ticarî gelişmeler Osmanlı Devleti'nin aleyhine değişmeye başlamış XVII. asrın sonunda ve XVIII. asrın başlarındaki savaşlar da bu şartları ağırlaştırmıştır. Olumsuz gelişmeler Osmanlı ticaretinin duraklamasına sebep olmuşsa da Osmanlılar da bu şartlara uygun yeni ticaret politikaları geliştirmişlerdir³¹. Bu durumu Mehmet Genç, *“Osmanlılar, Batı ile Doğu arasındaki enterseküler/üstünlük trendi değiştirmek için insan-üstü gayretleri bizleri ve herkesi hayrete düşüren performans gösterdiler... Nitekim 17. yüzyılın sonlarına hatta 18. yüzyılın ortalarına kadar, nispeten yavaş seyreden değişimler karşısında pekâlâ direnebilmişlerdir”*, şeklinde ifade etmektedir³². Bunun sebebi Osmanlı idaresinin diğer Doğu devletlerinin aksine pratik ve esnek olmalarıdır. Her hal ve şarta göre uyum sağlayan bu esnek politika Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlü olmasının en önemli sebeplerindendir. Bu sebeplerle XVII. ve XVIII. Asrın başlarında Anadolu'daki ticaret yolları hâlâ canlılığını koruduğu Genç³³, Tabakoğlu³⁴, Marsigli³⁵, Braudel³⁶, Faroqi³⁷ ve Raymond³⁸ vs. tarafından kabul edilmektedir.

Bu ticaret siyasetini umumi Osmanlı iktisat siyasetinin uygulaması olarak kabul edebiliriz. Osmanlı iktisat siyasetini kısaca birkaç maddede izah edebiliriz. Birincisi, Osmanlı Devleti transit ticaret bölgesi olmaya büyük önem verdiği için gümrük gelirlerini % 3-5 gibi düşük bir seviyede tutmaktadır³⁹. Bu durum Avrupalı tüccarların ticarî faaliyetlerini Osmanlı toprakları üzerinden yürütmeye devam etmelerine sebep olmuştur. Nitekim Avrupalı tüccarlar XVIII. asrın ilk yarısından itibaren Osmanlı

²⁹ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul 1985, s. 236.

³⁰ Mustafa Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti”, **Bellekten**, XIII, S. LI, (Ankara, 1949), s. 513.

³¹ A. Tabakoğlu, *Gerileme Devrine Girerken...*, s. 391.

³² M. Genç, a.g.e., s. 210.

³³ M. Genç, a.g.e., s. 205-210.

³⁴ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı** 3, Ankara 1999, s. 17-31.

³⁵ Bkz. Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1986, s. 388.

³⁶ Ferdinand Braudel, **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar**, III, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1993, s. 410-416.

³⁷ Suraiya Faroqi, “Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. 2, İstanbul 2004, s. 601-655.

³⁸ A. Raymond, a.g.m., s. 446-449.

³⁹ A. Tabakoğlu, *Gerileme Devrine Girerken...*, s. 388.

şehirlerinde “*ticarî konsolosluklar*” açarak⁴⁰ ticaret ağlarını Anadolu'nun iç kısımlarındaki şehirlere kadar genişletmiş; Ankara, Kayseri'ye kadar ulaşmışlardır⁴¹. Tabii olarak bu ticaret ağının meydana getirdiği canlılıktan birçok şehir gibi Kayseri de payını almıştır.

İkincisi, XVI. asırda Dünya ticaret yollarının yön değiştirmesi veya “*iktisadî stratejik üstünlük siyasetleri*”nin neticesi mecburî şartlar yaşanırken Osmanlılar Suriye'deki aşiretlerin yardım ve destekleriyle yerli halkın yakınlığını kazandılar. Bu iş birliği Baharat yolunun korunmasını sağlamış⁴² ve Osmanlı'nın Güney ve Güneydoğusundaki “*Kıyı ticaret şehirleri*”nin canlılığına yardımcı olmuştur. Çin ve Hindistan'dan gelip Batıya giden İpek ve Baharat yollarının iyi korunması ticaretin akışını canlandırmış mal/metanın sürekli dönüşümüne sebep olmuştur. Batılı, İranlı, Anadolu ve Mısırlı tüccarlar bu şehirlere kendi memleketlerinden getirdikleri malları satarlar veya tek taraflı mal alarak kendi şehirlerine götürürlerdi. XVII. ve XVIII. asırlarda başta İstanbul olmak üzere Osmanlı şehirlerinin ticarî yönleri Akdeniz'e dönmüş olsa da, sahil kentleri ile yürütülen ticaretin hacmi Batı ile yürütülenin iki katına çıkmıştır⁴³. XVII. ve XVIII. Asırlarda; Kayserili tüccarların iç ve kıyı ticaret şehirleriyle ticarî münasebetlerini tespit edebiliyoruz. Belgelerde, tüccarların çok yoğun ticaret yaptıkları iç ticaret şehirleri Ankara⁴⁴, Tokat⁴⁵, Çorum, Erzurum⁴⁶, Adana, Yozgat, Konya, Kastamonu, Niğde⁴⁷dir. Kıyı ticaret şehirleri ise, İzmir⁴⁸, İstanbul⁴⁹, Payas⁵⁰ ve

⁴⁰ A. Yalçın, a.g.e., s. 299-300.

⁴¹ Yücel Özkaya, Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı**, Ankara 1986, s. 312.

⁴² Halil İnalıcık, “Türkler” (XVI. Yüzyıl Osmanlılar), **İA**, XII/II, s. 308.

⁴³ İmmanuel Wallerstein-Faruk Tabak, “Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz, Dünya Ekonomisi (1560-1800)” **Osmanlı 3**, Ankara 1999, s. 202-209.

⁴⁴ Rıfat Özdemir, **XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Ankara**, Ankara 1986, s. 132.

⁴⁵ Bkz. “Hindistan, İran, Bağdat, Basra, Erzurum, Halep ve Diyarbakır canibinden gelen kabileler kadimden doğru İstanbul'a gelirken bâde zaman Tokat'a geldiklerinde, İstanbul, Karadeniz ve İzmir'e gelecek olan kabileler ayrılıp gümrüğü olmayan Amasya, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Bolu, Kütahya, Karaman, Konya, Akşehir ve Kayseri caniplerine gidüb” demektedir. Mehmet Genç, “17-19 Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986**, Ankara 1987, s. 148 (dip not. 10.)

⁴⁶ **KŞS.**, 129/202-2.

⁴⁷ **KŞS.**, 135/24-2, 133/8-1, 134/76-2, 129/98-1, 147/128-2, 134/120-4, 129/13-3, 134/81-1, 137/10-3, 141/1-2, 132/3-1.

⁴⁸ **KŞS.**, 147/128-2.

⁴⁹ Ayşe Türkmen, **96 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi** (H.1099-1100/M. 1687-1689), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1998, Sayfa Numarası: 42, Belge Numarası: 20.

⁵⁰ Hayrünissa Göçer, **63 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme** (H.1063-1064/M. 1652-1653), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2001, Sayfa Numarası: 7, Belge

Kahire⁵¹ dir. Yine XVIII. asrın ilk yarısında Anadolu'ya ticaretin yapıldığı önemli bir merkez de İpek yolunun güzergâhındaki Tebriz⁵² dir. Bir hususa dikkat çekmek gerekirse Kayserili tüccarların Güneyde en fazla ticaret yaptıkları şehirler ise Halep, Şam, Payas ve Kahire⁵³ dir. Bu da şimdiye kadar iddia edilen ve hâlâ geniş bir kesim tarafından kabul gören ticaret yollarının Atlas Okyanusu'na kayması neticesinde Osmanlı ticaretinin çöktüğü tezinin pek de doğru olmadığını ortaya koymaktadır.

Bütün alınan tedbirlere rağmen XVIII. asrın başından itibaren dış ticarete olumsuz gelişmeler Osmanlı Devleti'nin iç ticaretini de etkilenmiş, sadece toptancılıkla uğraşan yabancılara karşılık kuvvetli pazarlık gücü olan üretim ve ticaret yapan esnafın da artık gücünü yitirmesine yol açmıştır⁵⁴.

Tarihin her döneminde ticaret yollarının kesişme yerinde kurulduğu için Kayseri **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** zaman içinde ticarî önemi azalsa da, XVII ve XVIII. Asırlarda önemli üretim ve ticaret şehirleri olmayı sürdürmüştür.

2-Şehrin Ticarî İmkânları ve Faaliyetleri:

Girişte, “bir şehrin ticarî imkânı ile kastedilen; ticarî olmak maksadıyla üretici-esnaf-sanatkâr ve üretilen mal-metadan, üretilen malın tüketiciye ulaştırılması sürecindeki bütün faaliyetler” kastedilmektedir diye belirtmiştik. Bu faaliyetleri; iş gücü, mal, pazaryeri, ulaşım vasıtaları ve ulaşım şartları alt başlıkları şeklinde sıralamak mümkündür. Buradan hareketle bir şehrin ticarî imkânlarını ve faaliyetlerinin iki ana bölümde inceleyebiliriz. Birincisi, şehrin yerleşim yeri, ulaşım imkânları ve ticarî mekânları, ikincisi ise, şehrin iş adamı ve iş gücü-müteşebbis ruhlu insanı; sanatkâr, üretici, tüccar-dür.

A-Şehrin Yerleşim Yeri, Ulaşım İmkânları ve Ticarî Mekânları:

Bu başlık altında bilgiler nazarî olarak verilirken aynı zamanda denemenin esası olarak örnek şehir olarak ele alınan Kayseri şehrinin fiili durumu izah edilerek ortaya konulma çalışılacaktır.

a-Yerleşim yeri:

Yerleşme, en geniş anlamda dünyanın her yerinde en ilkel ev kümelerinden, en

Numarası: 25.

⁵¹ KŞS., 141/1-2.

⁵² KŞS., 147/102-3.

⁵³ Bkz., M. Karagöz, a.g.t., ilgili kısımlar.

⁵⁴ A. Tabakoğlu, Gerileme Devrine Girerken..., s. 391.

yüce yapılara kadar bütün binaların tamamı olarak tanımlanabilir. Bu şekilde yerleşme, bir anlamda, dünya yüzeyi üzerinde insan eliyle yapılmış olan şekillerin tamamı demektir⁵⁵. Paleolitik devirden beri Anadolu'daki yerleşme yerleri; çok dakik coğrafi hesaplamalara göre kurulmuş, “Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik” açılardan ince hesaplamalarla belirlenmişlerdir⁵⁶. Kayseri bu şartlarda Anadolu'da kurulan şehirlerden birisidir.

b-Ulaşım imkânları:

Bilindiği gibi Türkiye Doğu-Batı, Kuzey-Güney istikametinde gelen ve çeşitli kolları olan ticaret yollarının bulunduğu bir coğrafyadır. Kayseri şehri bu yolların geçtiği ve kesiştiği yerlerde kurulmuş şehirlerden biridir, dolayısıyla ticari imtiyazlı şehirlerdendir denilebilir. Bu sebeplerden dolayı ulaşım imkânları yeterinden fazladır denilebilir.

c- Hata! Yer işareti tanımlanmamış. İmâlat ve ticâret mekânları:

Osmanlı dönemi Türk şehirleri umumi manada ticaret yapıları olarak üç ana türdedir. Bunlar: a-dükkânlar, b-hanlar, c-bedesten/bedestenlerdir⁵⁷. Osmanlı şehrinin ticaret mekânları, ticarî faaliyetlerin faaliyeti seviyesine bağlı olarak; belli bir biçime ulaşma, durgunlaşma ve endüstri çağı teknolojisinden etkilenme olarak üç safha geçirmişleridir ki, kabaca XVI. Asrın sonu, XVII ve XVIII. Asırlar ve XIX. Asrın ortaları bu safhalar için başlangıç zaman dilimleri olarak kabul edilebilir⁵⁸. Bütün bu safhaları imalat ve ticaret mekânlarında takip etmek mümkündür. Bu mekânlar umumiyetle şehrin merkezinde bulunmakta; çarşı ve pazaryerleri olarak adlandırılmaktadır. Bu mekânlar üretim, alım-satım dâhil her türlü faaliyetlerin yürütüldüğü yerlerdir.

ca-Çarşı:

Bütün Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Kayseri'de de şehrin merkezinde birer çarşı-pazar bulunmaktadır. Belgelerin hemen tamamında çarşı kelimesi; “Çarşı-Pazar” veya “Çarşı”, “Pazar”⁵⁹ şeklinde geçmektedir. Biz de çarşı ve pazar kavramlarının beraber ele alacağız. Belgelere; “şehir çarşusu”, “sûk-ı sultanî” veya “uzun çarşı”⁶⁰

⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. N. Tunçdilek, a.g.e., s. I-49.

⁵⁶ Bkz. Füzûzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1991, s. 1-8; Tahsin Özgüç, “Ön Tarihte Güney ve Güney-Doğu Anadolu'nun Mukayeseli Stratigrafisi”, **DTCF IV**, S. 3, (Ankara 1946), s. 251-253.

⁵⁷ M. Cezar, a.g.e., s. 19.

⁵⁸ M. Cezar, a.g.e., s. 56-57.

⁵⁹ **KŞS.**, 129/87-1; **BOA Mukataa Defteri**, 1435, s. 2-6.

⁶⁰ Recep Çalışkan, **68 Numaralı Şer'îye Sicili**, (H. 1068-M 1657) (Basılmamış Lisans Tezi) Kayseri 1995,

olarak kaydedilen muhit her türlü üretim/zanaat ve ticaret faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezdir. Surlarla iç kale arasında olan Kayseri çarşısı hakkında Evliya Çelebi, “*Muhasip Ağa'nın dükkânını geçince Arpacılar Çarşısı, Kazancılar Pazarı ve Samurcular Çarşısı gelir. Sol tarafta Mevlevihane bahçesinin kapısı vardır. Uzun çarşı başında son bulur. Saraçhane ile Haffafhane Pazarı, aydınlık, düzenli ve çok kalabalık pazarlardır. Debbağlar Pazarı temizdir. Odun Pazarı kale kapısında olup buraya At Pazarı kapısı derler,*⁶¹ *At Pazarı, Paşa Sarayı yanındadır. Koyun Pazarı da o civarıdır*”⁶² diyerek fizikî olarak yerini tarif ettiği çarşıdan “*iki yerde kargir kapalı çarşısı bulunur. Biri kuyumcudur ki her türlü eşya ve mücevherler bulunmaktadır. Çeşitli kap kakak eşyaları pek çoktur. Büyük bedestende zengin tüccarlar alış-veriş edüb, çeşitli kumaşlar satın alırlar. Büyük çarşılardan Uzun çarşı gayet süslüdür*”⁶³ diye bahsetmektedir. Kayseri’yi gezen bir başka seyyah Polonyalı Simon ise Kayseri’de “*hânlar, bedestenler, dükkânlar, çarşı-pazarlar ve kuyumcu dükkânları vardır. Böyle olduğu halde az insana rastlanır*”⁶⁴ demektedir.

Osmanlı şehrindeki çarşı-pazarlar esnaf teşkilatı yapısına uygun teşkilatlanmakta ve idare edilmektedir. Muhtesibin kontrolündeki Çarşı-Pazar “*Pazarbaşı*” tarafından her mesleğin işkolu temsilcileriyle birlikte yürütülür. Çarşı-pazarların mekânları olarak bedestenler, hanlar ve pazaryerleri bulunmaktadır.

XVII ve XVIII. asırlarda Kayseri’nin çarşı-pazar gelirlerinin tamamını hesaplamak mümkün olmamakla beraber bir belgeden Kayseri’nin 17 asırda “*bac-ı bazâr*” gelirlerinin senelik 63.000 akçe olduğu tespit edilebilmiştir⁶⁵.

1-Bedesten:

Kayseri’de çarşı-pazarın en önemli ticarî mekânlarından iki tane bedesten bulunmaktadır. Birisi Selçuklu yapımı olan bedestenin yapılış tarihi bilinmemekte ve kitablesizdir⁶⁶. İkinci bedesten 1467 senesinde Kayseri Sancakbeyi Mustafa Bey tarafından inşa edilmiştir. Güneyinde Vezir Hanı, Doğu ve Kuzeyinde Kapalı Çarşı,

Sayfa 20 Belge 55; **KŞS.**, 129/142-2.

⁶¹ **KŞS.**, 147/72-1.

⁶² Evliya Çelebi, Seyahatname III, İstanbul 1985, s. 143.

⁶³ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 143.

⁶⁴ Hrand D. Andreasyan, **Polonyalı Simon Seyahatnâmesi**, İstanbul 1964, s. 158-159. (Eserde İnciciyanın ticaret hayatıyla ilgili müesseseleri kaydeder, a.g.e., s. 159. Dipnot 6.)

⁶⁵ Y. Oğuzoğlu, a.g.m., s. 33.

⁶⁶ Mehmet Çayırdağ, “Kayseri’de Zamanımıza kadar Gelmemiş Olan Bazı Mühim Binalar”, **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II**, İstanbul 1986, s. 545.

Batıda Pamuk hanı ile çevrilidir⁶⁷. XVII. Asırdaki durumu hakkında Evliya Çelebi'den bilgi sahibi olduğumuz bedestenler XVIII. Asırda da faaldir.

2-Boyahaneler:

Dokumacılığın önemli olduğu Kayseri'de dokumacılıkta kullanılan ipliğin renklendirilmesinde önemli katkı maddesi olarak boya üretimi ve ticareti önemli bir iş koludur. IV. Murat'ın silahtarı Mustafa Paşa evkafına ait olan Kayseri boyahanesinin XVI. Asrın son çeyreğinde 500-550 kuruş geliri bulunmaktadır⁶⁸. XVII. Asrın sonlarından itibaren malikâne usulüyle işletilen boyahanenin 600 kuruşluk geliri, 1730'lu senelerde yasak olmasına rağmen açılan yeni boyahaneler dolayısıyla azalmaya başlamıştır⁶⁹.

3-Kirişhane:

Silah yapımında ve hayvanların sinirleri ve bağırsaklarının değerlendirildiği yerler olan Kayseri kirişhanesi hakkında bilgiye ulaşamadık.

4-Hanlar:

Kayseri'nin merkezinde; Gön Hanı⁷⁰, Abdi Bey veya Kıflamazoğlu Hanı⁷¹, Vezir Han⁷², Pamuk Han bulunmakta, Karatay Kervansarayı ve Sultan Han Sivas Yolu üzerindedir.

Bu hanların XVII ve XVIII. Asırlardaki durumu hakkında faaliyette olmalarına rağmen yeteri kadar bilgi sahibi değiliz

5-Kapan Hanı:

Evliya Çelebi'nin, "**çok kalabalık ve sağlam bir han**"⁷³ diye tanımladığı Kayseri Kapan hanı At Pazarı'ndadır⁷⁴. "*Dört tarafı tarık-ı 'amm ile mahdut fevkanî ve tahtanî 29 kapısı bulunmaktadır*"⁷⁵ ve XVII. Asırda geliri 38 bin akçedir. XVIII. Asırda Kapan

⁶⁷ Ahmet Nazif, **Kayseri Tarihi** (Nşr. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri, 1987, s. 117.

⁶⁸ Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. yüzyılda Kayseri", **I. KKSHK**, Nisan 1987, Kayseri, s. 33.

⁶⁹ **KŞS.**, 130/23-3, 143/8-3, 143/141-1.

⁷⁰ (Bir belgeden, hanın "bir dehlizin bina zira' ile tulen 32.5 ve arzen 3.5 zira' olan dört dehliz ve fevkanî 29 oda" olduğunu tespit edebiliyoruz. **KŞS.**, 134/132-3, Nisan 1707'de seneliği 250 kuruşa icara verilmiştir. **KŞS.**, 132/105-1).

⁷¹ (At Pazarı'nda 1622 senesinde Abdi Bey isimli birisi tarafından yaptırılmıştır. A.Nazif, a.g.e., s. 128.

⁷² (Nevşehirli damat İbrahim Paşa tarafından (1718-1730) yaptırılmıştır. Kemal Özdoğan, **Kayseri Tarihi**, Kayseri 1948, s. 88)

⁷³ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 143.

⁷⁴ **KŞS.**, 129/87-1.

⁷⁵ **KŞS.**, 148/38-1.

hanın gelirinin yaklaşık bu rakamda olabileceği tahmin edilebilir.**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

cb-Pazaryerleri:

XVII. ve XVIII. asırlarda Kayseri’de tespit edebildiğimiz Pazaryerleri:

At pazarı, Araba pazarı, İplik pazarı, Odun pazarı, Koyun pazarı, Buğday pazarı, Debbağ pazarı, Mezat pazarı, Penbeciler pazarı, Haffaf pazarı, Saman pazarı, Çilingir pazarı, Samurcular pazarı, Pastırma pazarıdır.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı gibi Pazaryeri isimleri o şehirde üretim ve ticareti yapılan eşya ve mala göre adlandırılmaktadır.

Kayseri’deki esnaf cemiyetlerinin XVII. ve XVIII. Asırlardaki faal olmalarının sebepleri arasında Kayserili tüccarların ticarî faaliyetlerinin önemli yeri olmalıdır. Çünkü Anadolu’nun birçok şehirleriyle ticarî münasebetlerde bulunan Kayserili tüccarlar üretim ve tüketim mallarının ticaretini beraberce yapmaktadırlar. Bu durum Kayserili esnafın mallarını rahat pazarlamasını temin ederken esnafın hammadde ihtiyaçlarını da kolayca temin etmesine sebep olmaktadır. Böylece Kayserili esnafın üretim faaliyetleri canlanmakta ve üretim artmaktadır.

B- İş adamı ve iş gücü (sanatkâr-müteşebbis-sermayedar-tüccar):

Şehrin çarşısı⁷⁶ da denilen; zanaat ve ticaret mekânlarında, üretim ve pazarlama yapan insanlar ve onların emeği, şehrin ticaret imkânlarının esas unsurlarındandır. Osmanlı şehrinde; sanatkârlar ve tüccar-esnaf sınıfını meydana getirenlere “*ehl-i hirfet veya hirfet ehli*”⁷⁷ denilir. Çırak usta geleneğiyle eğitim alanlar “*Gedik*” sistemiyle iş yerine kavuşur ve “*Lonca*” teşkilatı içerisinde müessis bir yapı meydana getirirler ve “*Muhtesib*”in denetiminde hukukî⁷⁸ şartlara uygun olarak faaliyetlerini icra ederlerdi⁷⁹. Hirfet ehlinin yaptıkları iş taksiminde faaliyetlerini: a-“*üretici-satıcı sanatkâr*”, b-“*üretici için ticarî faaliyette bulunan-alım ve satım yapan tüccar*”, c-“*tekrar satan-*

⁷⁶ Osmanlı devri kaynaklarında çarşı yerine sıkça “Suk” kelimesi de kullanılmaktadır. Türk ve İslâm şehirlerinde çarşı hakkında bkz. Mustafa Cezzar, **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, İstanbul 1985, s. 1-91;R. B. Serjeant, **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Topçugil) İstanbul 1997; Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II**, (Ankara 11-15 Ekim 1976) İstanbul 1979, s. 1265-1274.

⁷⁷ Hirfet, lügatte; san’at, meslek manasına gelir. (Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1992, s. 444)

⁷⁸ Bkz. Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**, İstanbul 1987. (“Muhtesiplik” müessesesinin hukukî kaynağı, **Kur’an-ı Kerim**, 7/157. ayet olduğu iddia edilmektedir.)

⁷⁹ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1986, s. 404.

tüccarlar” olarak yürütmektedirler⁸⁰. Şehrin çarşısında faaliyetlerini yürüten bu kesim insanlar aynı zamanda şehrin iktisadî gücünün de çekip-çevirenidirler. Bir Osmanlı şehri olan Kayseri'nin ticarî imkânlarını yukarıda belirlediğimiz üç esas üzerinden ele alarak ortaya koymak mümkündür.

a-Üretici-satıcı sanatkâr veya hırfet ehli:

Şehir iktisâdiyâtının esasını küçük tüccar da diyebileceğimiz üretici-satıcı olan sanat erbabı meydana getirdiğine dair görüşü baş tarafta işaret etmiştik Osmanlı şehrinde sanayi ve ticaret hayatının kadrolarını meydana getiren bu “*hırfet ehli*” de denilen sanatkârlar, cemiyetler halinde hiyerarşik bir biçimde teşkilatlanmışlardır. Osmanlı esnaf cemiyetleri iş ve faaliyetlerini; “serbest rekabet” düsturu yerine, karşılıklı “*kontrol*”, “*yardım*” ve “*imtiyaz*” esasıyla yürütmektedirler⁸¹. Şehrin üretim hayatının önemli ve vazgeçilmez unsuru olan “*esnaf cemiyetleri*” gelenek halinde belli sayılarda “*zümreler*” teşkil ederek hayatını devam ettirmektedirler. Bu zümrelerden birisine katılmak isteyen Osmanlı insanı; belli bir hiyerarşiyle; “*çırak-usta usulü*”nde sanatın sırlarını, cemiyet geleneklerini ve ahlakî esasları öğrenirler ve “*gedik*” sistemine uygun olarak üretim hayatına katılırlardı⁸². Böylece bir şehrin önemli insan nüfusu esnaf cemiyetlerinin bünyesinde bulunurlardı. Esnaf cemiyetlerindeki gedik sisteminin özel teşebbüsü engelleyen bir tarafı olmakla beraber, esnaf cemiyetleri idarî teşkilatın sıhhatli yürütülmesine de yardımcı olmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti, esnaf cemiyetlerinin meselelerinde esnaf yöneticileriyle muhatap olmaktadır. Dolayısıyla kolayca yüzlerce insan zabt-ı rabt altına alınmakta ve cemiyet-devlet ahengi kurulmaktadır⁸³.

XVII. ve XVIII. Asırlarda özellikle Kayseri, girişte de belirttiğimiz gibi Anadolu'nun kendi ölçeğinde önemli birer sanayi ve ticaret şehirleri olarak az da olsa; canlı ve hareketli bir şehri durumundadır. XVII asrın ortasında Kayseri'yi gezen Evliya Çelebi, Kayseri'nin esnaflarının çok hizmet kolları olduğundan bahsettikten sonra “*Attarlar, berberler, bakkallar, kasaplar, çizmeciler, şıracılar, hattatlar, oduncular,*

⁸⁰ Pedro Chalmeta, “Pazarlar” **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Toçugil), İstanbul 1997, s. 132.

⁸¹ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri”, **Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan**, İÜEFM, XL, S: 1, s. 1-4, İstanbul 1984-1985, s. 39.

⁸² Osmanlıda esnaf cemiyetlerinin yapısı ve çalışma düzenleri hakkında bkz. Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları”, **IX. TürkHata! Yer işareti tanımlanmamış. Tarih Kongresi Bildirileri II**, (Ankara 21-25 Eylül 1981), Ankara 1986 s. 1041; Z. Kazıcı, a.g.e., s. 41-42

⁸³ Ö. Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Sorunları”, **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II**, Ankara 1986, s. 1041

bulunmakta”⁸⁴ diye anlatmaktadır. Kayseri’den esnaflık kolunun debbağlık ve dokumacılık olduğu bir başka seyyah Polonyalı Simon’da XVII asırda Kayseri’deki esnafları büyüklüklerine göre “Kasaplar, Cullahlar, Demirciler, Aşçılar, Börekçiler, Semerciler, Arpacılar ve Berberler” şeklinde tasnif etmekte ve en önemli esnaf mesleklerinden terzilik ve kaftancılıktan söz etmektedir⁸⁵.

Bu arada Kayseri’de XVII. ve XVIII. Asırlardaki deri işlemeciliğinin önemini belirtmek için birkaç cümle yazmak gerekir diye düşünmekteyiz. Mesela, dericiliğin katkı maddesi olan “Mazi” Bağdat ve Diyarbakır’dan geldiği için aksamalar sebebiyle İstanbul’a sahtiyan göndermesi gereken Kayseri esnafı üretimi ve mal göndermeyi aksatmaktadır⁸⁶. Bu durum Osmanlı ülkesinde sahtiyan fiyatlarının artışına sebep olmaktadır⁸⁷. Devlet; XVII ve XVIII. Asırlarda yetkilileri tedbir almaları için sık uyarmaktadır⁸⁸.

Kayseri için Evliya Çelebi, Polonyalı Simon ve şer’iye sicillerinden istifade ederek, sayılarını tam olarak tespit edememekle beraber XVII ve XVIII. Asırlarda bu şehirde aşağıdaki meslek zümrelerini tespit etmek mümkündür:

Debbağlar, Sabuncular, Cullahlar, Cerrahlar, Kaftancılar, Boyacılar, Kuyumcular, Berberler, Atarlar, Bakkallar, Oduncular, Haffaflar, Kalaycılar, Terziler, Kazancılar, Semerciler, Mumcular, Taşçılar, Hamamcılar, Sıvacılar, Ekmekçiler, Kurşuncular, Bezirciler, Bakırcılar, Kürkçüler, Yorgancılar, Neccarlar, Pastırmacılar, Çiviciler, Kavukçular, Demirciler, Çilingirciler⁸⁹

Kayseri’de her bir esnaflık kolunda iş yapanların sayılarını tam olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır.

Yukarıdaki bilgilerden; XVII. ve XVIII. Asırlarda Kayserili tüccarların faal olmalarının ticarî ihtiyacı artırdığı dolayısıyla da esnaf cemiyetlerinin sayı ve iş imkânlarının artmasına yardımcı olduğu kabul edilebilir⁹⁰.

⁸⁴ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 143

⁸⁵ H. D. Andreasyan, a.g.e., s. 158

⁸⁶ Yusuf Oğuzoğlu, “XVII Yüzyılda Kayseri”, **I. KKSHK**, (Nisan 1987), Kayseri 1987, s. 33; Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Kayseri”, **I. KKSHK**, (Nisan 1987), Kayseri 1987, s. 37.

⁸⁷ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyatları Etkileyen Unsurlar”, **Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı**, Elazığ 1996, s. 237.

⁸⁸ Y. Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları..., s. 350-351.

⁸⁹ Kayseri’deki esnaf sayıları XVI. Asırdan XVIII. Asrın sonlarında doğru sürekli artmıştır. Kayseri’deki esnafların sayısı 44’dür. Mehmet İnbaşı, **XVI. Asrın Başlarında Kayseri**, 1991, s. 74; XVIII. Asrın sonlarına doğru 102’ye yükselmiştir. Ahmet Gündüz, **XVIII. Asrın Son Çeyreğinde Kayseri (1775-1800)**, (Basılmamış Doktora Tezi) Kayseri 1998, s. 317-320.

⁹⁰ Y. Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları..., s. 12.

b-Üretici için ticarî faaliyette bulunan-alım ve satım yapan tüccar(ticarî müesseseleri ve faaliyetleri):

Şehir iktisadiyatının bir diğer unsuru üretici-satıcı esnaftan sayı olarak daha az, ancak iş hacmi bakımından daha büyük olan kısmını alım-satım yapan ve satan tüccar diye adlandırılan kısım teşekkül ettirir. Tüccarlar yalnız kendileri ticaret yaptıkları gibi meydana getirdikleri müesseselerle alım-satım yapmakta ve tamamıyla ticarî diyebileceğimiz faaliyetleri yürütmektedirler. XVII ve XVIII. Asırda Kayseri'deki tüccarları ve ticarî müesseseleri ve faaliyetlerini bütün yönleri ile takip etmek için yeterli belge ve bilgi bulmak mümkün olmamaktadır. Bu dönem hakkında umumi, hususi üretim ve ticaret mal ve sermayesi hakkındaki bilgiler, maalesef yok denecek kadar azdır. Konu ile alakalı bilgileri elde ettiğimiz en zengin kaynaklar; Kayseri şer'iyehane sicillerindeki, başta "tereke kayıtları" olmak üzere satış vesikaları veya vakıf eserleri ile ilgili olarak tamamı dolaylı belge ve bilgilerdir. Adı geçen belgeler meseleleri izah için ihtiyacımız olan bilgileri yeteri kadar vermemekle beraber o dönemdeki kişilerin; meslekî durumları, tüketilen mal-meta ile üretilen ve ticarî kıymeti olan eşyalar hakkında bilgi sahibi olunmamasına yardımcı olmaktadır. Elde edilen bilgi ve rakamlardan ancak tahmini neticelere ulaşmak mümkün olabilmektedir.

Dönemin Kayseri'sinin ticarî imkânlarının belirlenmesinde "şirket" kelimesine dikkat etmek gerekir kanaatindeyiz. Osmanlıda yaygın bir şirket kültürünün olduğu bilinmektedir⁹¹. Şirket; hukuk lisanında mevzu olarak "ortaklık, bir adamın yapamayacağı şeyi meydana getirmek ve mütemeddi olmak için birden ziyade şahısların muhtelif suretlerle birleşmesidir"⁹². Kayseri'de bizim tetkik ettiğimiz belgelerde daha ziyade "şirket-i akd" şeklinde kurulan şirketler bulunmaktadır. Şirket-i akd; iki veya daha fazla kimsenin arasında bir akd; yani bir icab ve kabul ile husule gelen şirkettir ki, kazanılacak olan kâr şirketi kuranların arasında müşterek olarak paylaşılır. "Şirket-i akd"ler, "şirket-i inân", "şirket-i mufâveze" ve "şirket-i mudârebe" gibi üç ayrı şekilde teşekkül ettirilmektedirler⁹³. XVII ve XVIII. Asırlarda Kayseri'de şirket-i akdin üç ayrı biçimiyle ilgili çok fazla bilgi bulunmaktadır⁹⁴. Belgelerden, kurulan şirketlerin kimliklerine ulaşmak da mümkündür. Şirketler; hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından kurulabilmektedir. Yalnız Müslümanların veya

⁹¹ Osmanlı'da Şirket Kültürü hakkında bkz. Fethi Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü**, İstanbul 1998.

⁹² Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, İstanbul 1983, s. 357-358

⁹³ M. Z. Pakalın, a.g.e. III, s. 357-358.

⁹⁴ **KŞS.**, 143/58-1, 135/114-3, 135/119-1

gayrimüslimlerin kendi aralarında⁹⁵ kurdukları şirketler olduğu gibi Müslümanlar ile gayrimüslimlerin ortak olarak kurdukları şirketler de bulunmaktadır⁹⁶. Osmanlının hukuki hoşgörüsü ve ticaret siyaseti bu şekillenmenin esas belirleyicisi olmalıdır.

Teşekkül ettirilen bir şirket “belirlenmiş sermaye”si veya “kredi kaynakları” ile işlerini yürütmektedirler. Kayseri’deki tüccarların kurdukları şirketler; bizzat kendilerinin sermaye olarak meydana getirdikleri kaynakları olduğu gibi, “sermaye tariki ile”⁹⁷, “müşteri” ve “makbuz” karşılığı veya “karz-ı şer’i” ile ya da küçük sermayeler “murâbâha” karşılığı alınan sermayelerden meydana getirilmiştir. Şirket sermayeleri için önemli bir diğer kredi kaynakları ise, şehrin mahalle ve mahallelilerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla ayrılmış olan, nakit paralardır. Belgelerde, “avârız ve nüzûluna mevkûf-ı nükûd” şeklinde kaydedilmişlerdir. Mahalle “mevkûf-ı nükûd mütevellileri” tarafından idare edilen paralar, kıymetinin korunması veya gelirlerinin artırılması için “murabaha” ya verilerek bu paraların “nemâ” larından istifade edilmektedir⁹⁸. Bu şekilde hem mahallelinin paraları değer kazanmakta hem de tüccarlara büyük kaynaklar temin edilmektedir.

Kayseri’de XVII ve XVIII. asırlardaki şirketler; hem kendi öz kaynakları hem de kredi imkânlarıyla sermayelerini küçümsenmeyecek rakamlara ulaştırabilmektedirler. Bu durum şehrin ticarî imkânlarını artırmaktadır. Bu zaman diliminde tespit edebildiğimiz kişilerin ve şirketlerin sermaye rakamları 200 ile 20 bin kuruş arasındaki rakamlara baliğ olmaktadır.

Belgelerde tüccar ve şirketlerin yaptıkları ticarî faaliyetler: “ticaret maksadıyla diyâr-ı ahere gitmek” veya “diyâr-ı ahere kâr-ı kesb maksadıyla” gitmek gibi ifadelerle kaydedilmiştir⁹⁹. Ayrıca, şirket sahipleri XVII. asrın sonundan itibaren çeşitli mukataaları-işletmeleri iltizamla alıp satmaktadırlar. Bu işler büyük rakamlı ticarî faaliyetlerdir.

Kayseri’deki XVII ve XVIII. asırdaki ticarî faaliyetleri sadece bu şehirlerin

⁹⁵ KŞS., 135/114-3 (30 Ağustos 1711 tarihinde Kırkor ve Uğurlu zimmiler “örf-i beldad-ı şer’e tekne bir ortak tabir olunur bir şirket-i muvaveze” kurmuşlardır.)

⁹⁶ KŞS., 119-1 ((24 Ağustos 1711 tarihinde Ebubekir Ağa, Bali zimmîyle “şirket-i mudarebe” kurmuşlardır.)

⁹⁷ Hilal Şahin, 77/1 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili Transkripsiyon Değerlendirme (H. 1078/M. 1667), (Lisans Tezi) Kayseri 2006, S. 70 B.143.

⁹⁸ KŞS., 126/46-3, 129/28-1, 129/80-1, 130/11-3, 130/41-1, 132/19-1.

⁹⁹ Hakan Aytekin, Sayfa 21 Belge 56; Ayhan Afşin Ünal, 92 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme H.1095/M.1683-1684, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1995, Sayfa 108 Belge 204, Songül Caner, 128 Nolu Kayseri Şer’iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme H.1161-1162/M. 1748-1749 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1997, Sayfa 42 Belge 20 vb.

tüccarları ile sınırlı değildir. Osmanlının diğer şehirlerinden veya başka ülkelerden gelen tüccarların da ticaret faaliyetleri bulunmaktadır. Belgelerde, “*ticaret maksadıyla bulunan*”¹⁰⁰ veya “*Diyar-ı Acemden olub ber-vech-i ticâret*”¹⁰¹ kayıtları bu kişilerin yerli tüccar olmadıklarını işaret etmektedir.

Kayserili tüccarların XVII ve XVIII. Asırlardaki ticarî mallarının kalemlerini şu şekilde sıralamak mümkündür; pamuk, keten, sabun, bez, kahve, astar, balık, at, deve, çeşitli kumaş, şab, çuka, sahtiyan, nışadır, pastırma, elvan, Londra çuka, şehir çiti (tülbent), mazi, Manisa alacası, güherçile, kurşun, demir, bakır, kazan, cariye, köle, vb.. bu kadar çeşit kalem malın ticaretinin yapılması bu şehirlerdeki ticarî hayatın büyük boyutlarda olduğunu göstermektedir.

Çalışmaya güç katar düşüncesiyle Kayseri’de XVIII. asırda yapılmış bir han olarak Vezir Han hakkında kısa bilgi vermek yerinde olur düşüncesindeyiz.

1-Vezir Han:

Kayseri’de ticarî hayatın XVIII. asrın başlarında hâlâ canlılığına iyi bir delil de, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın 1723’de Nevşehir’de eylediği cami ve imaret için “*akar*” temin etmek maksadıyla yaptırdığı “*Vezir Han*”dır. Vezir İbrahim Paşa’nın bina ettirmek istediği han için vazifelendirdiği Ser Mmimar-ı Hassa Mehmet tarafından önce “*akar binası ne mahallerde bina olunması münâsib*” bir yer tetkiki yaptırılmış ve sonra inşa edilmiştir¹⁰². İnşası tamamlanan han, 27 Ocak 1728 tarihinde senelik 4.000 kuruşa iltizama verilmiştir¹⁰³. Bu hanın Kayseri’ye yaptırılmasındaki tercih şehrin ticarî önemi ile alakalı olması gerekir.

XVII. ve XVIII. asırlardaki Kayseri’nin ticarî hayatının umumi manada Osmanlı iktisadî siyasetinin ölçülerinde cereyan ettiği unutulmamalıdır. Mehmet Genç’in ifade ettiği gibi: bir İslâm toplumu olarak Osmanlılar, ticarete ve tüccara değer veriyorlardı. Bunun bir göstergesi olarak da tüccarlar ve ticaret az vergi ödeyen ve himaye edilen toplum ve iş kesimiydi. Bu durum Osmanlının iktisadî dünya görüşünün neticesi idi. Provizyonizm ve fiskalizmizm ilkelerinin gereği olarak görülüyordu¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Zeynep Kalıpçıoğlu (Kıdı), **75 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, (H.1073-1074/M.1663-1664), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1996, Sayfa Numarası 65 Belge Numarası 164.

¹⁰¹ Özen Tok, **130 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, (H.1151-M.1738-1739), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1996, Sayfa 17 Belge 41.

¹⁰² **BOA, Mühimme** 133, s. 66.

¹⁰³ **KŞS.**, 144/41-1.

¹⁰⁴ M. Genç, a.g.e., s. 205-206.

KAYNAKLAR

A-Arşiv Vesikaları:

a-Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Mühimme: 133.

Mukataa Defteri: 1435.

b-Kayseri Şer'iye Sicilleri:

Şer'iye Sicili No: 119, 126, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 137, 141, 143, 144, 147, 148

c-Kayseri Şer'iye Sicilleri üzerine yapılmış Yüksek Lisans Tezleri:

GÖÇER, Hayrünisa, 63 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme (H.1063-1064/M. 1652-1653), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2001.

ÇALIŞKAN, Recep, 68 Numaralı Şer'iye Sicili, (H. 1068-M 1657) (Basılmamış Lisans Tezi) Kayseri 1995, Sayfa 20 Belge 55.

KALIPÇIOĞLU (KIDI), Zeynep, 75 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (H.1073-1074/M.1663-1664), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1996.

ŞAHİN, Hilal, 77/1 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicili Transkripsiyon Değerlendirme (H. 1078/M. 1667), (Lisans Tezi) Kayseri 2006.

AYTEKİN, Hakan, Sayfa 21 Belge 56;

ÜNAL, Ayhan Afşin Ünal, 92 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme H.1095/M.1683-1684, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1995.

TÜRKMEN, Ayşe, 96 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1099-1100/M. 1687-1689), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1998.

CANER, Songül, 128 Nolu Kayseri Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme H.1161-1162/M. 1748-1749 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1997.

TOK, Özen, 130 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (H.1151-M.1738-1739), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1996.

B-Eserler:

ANDREASYAN, Hrand D., Polonyalı Simon Seyahatnamesi, İstanbul 1964.

AKDAĞ, Mustafa, "Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Belleten, XIII, S. LI, (Ankara, 1949), Ankara 1949.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, İÜEFM, XL, S: 1, s. 1-4, İstanbul, 1984-1985.

BAYDUR, Nezahat, Kültepe(Kanes) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul 1970.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2009 19 (1)

BAYKARA, Tuncer, “Türklerde ve Anadolu’da Şehir Hayatı”, Tarihte Türk Devletleri I, Ankara 1987.

BRAUDEL, Ferdinand, Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar, III, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1993.

CEZZAR, Mustafa, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, İstanbul 1985.

CHALMETA, Pedro, “Pazarlar” İslâm Şehri, (Çev. Elif Toçugil), İstanbul 1997.32

ÇAKI, Coşkun, “Türkiye’de İktisat Tarihi Çalışmalarının Tarihi Üzerine Bir Deneme”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C 1, S 1, (İstanbul 2003).

ÇAYIRDAĞ, Mehmet, “Kayseri’de Zamanımıza kadar Gelmemiş Olan Bazı Mühim Binalar”, IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, İstanbul 1986.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri”, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, II, (Ankara 11-15 Ekim 1976) İstanbul 1979.

ERGENÇ, Özer, “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, Belleten, LII, S. 203, (Ağustos 1988).

Evliya Çelebi, Seyahatname III, İstanbul 1985.

FAROQHİ, Suraiya, “Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia”, International Journal of Studies I, (1979-1980).

FAROQHİ, Suraiya Faroqi, “Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. 2, İstanbul 2004.

GEDİKLİ, Fethi Gedikli, Osmanlı Şirket Kültürü, İstanbul 1998.

GENÇ, Mehmet, “17-19 Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s. 148 (dip not. 10.)

GENÇ, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, İstanbul 2005.

GÜÇER, Lütfi, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964.

GÜNDÜZ, Ahmet, XVIII. Asrın Son Çeyreğinde Kayseri (1775-1800), (Basılmamış Doktora Tezi) Kayseri 1998.

İNALCIK, Halil, “Türkler” (XVI. Yüzyıl Osmanlılar), İA, XII/II.

İNBAŞI, Mehmet, XVI. Asrın Başlarında Kayseri, 1991

KARAGÖZ, Mehmet, XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730), (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Kayseri 1993.

KAZICI, Ziya, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, İstanbul 1987.

KINAL, Füzuan, Eski Anadolu Tarihi, Ankara, 1989.

NAZİF, Ahmet, Kayseri Tarihi (Nşr. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri, 1987.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “XVII. Yüzyılda Kayseri”, İKKSHK, Nisan 1987.

ÖZDEMİR, Rıfat, XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Ankara, Ankara 1986.

XVII. ve XVIII. Asırlarda (1650-1750) Kayseri

- ÖZGÜÇ, Tahsin, “Ön Tarihte Güney ve Güney-Doğu Anadolu’nun Mukayeseli Stratigrafisi”, DTCF IV, S. 3, (Ankara 1946).
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları”, IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, (Ankara 21-25 Eylül 1981), Ankara 1986.
- ÖZKAYA, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı, Ankara 1986.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Kayseri”, İKKSHK, (Nisan 1987), Kayseri 1987.
- ÖZTÜRK Mustafa, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyatları Etkileyen Unsurlar”, Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı, Elazığ 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, İstanbul 1983.
- PİRENNE, Henri, Orta Çağda Kentler, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (çev. Şadan Karadeniz) İstanbul 1991.
- RAMSAY, Wiliam M., Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası, (Çev. Mihri Pektaş) İstanbul, 1970.
- RAYMOND, André, “Arap eyaletleri XVI-XVIII. Yüzyıllar”, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Yay. Yön. Robert Mantran), (Çev. Server Tanilli), İstanbul 1995.
- SERJEANT, R. B., İslâm Şehri, (Çev. Elif Topçugil) İstanbul 1997.
- SEZAL, İhsan, Şehirleşme, İstanbul 1992.
- SÜMER, Faruk, Yabanlu Pazarı, İstanbul 1985.
- TABAKOĞLU, Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul 1985.
- TABAKOĞLU, Ahmet, , Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1986.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları”, Osmanlı 3, Ankara 1999.
- TABAKOĞLU, Ahmet Tabakoğlu, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi”, Türkler 14, Ankara 2002.
- TUNA, Korkut, Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik bir Deneme, İstanbul 1987
- TUNÇDİLEK, Necdet, Türkiye’de Yerleşimin Evrimi, İstanbul 1986.
- TURAN, Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul 1980.
- TUŞ Muhittin, “Osmanlı Şehirlerinin Ticarî Potansiyelleri”, Osmanlı 3, Ankara 1999.
- ÜLGENER, Sabri Fahri, İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul 1991.
- WALLERSTEİN, İmmanuel-TABAK, Faruk, “Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz, Dünya Ekonomisi (1560-1800)” Osmanlı 3, Ankara 1999.
- YÖRÜKAN, Ayla, Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri, Ankara 1968.